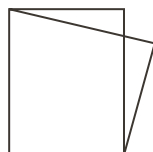

Om følelser inden for et socialpædagogisk arbejdsområde

Peter Østergaard Andersen, lektor, ph.d., Institut for Medier, Erkendelse og Formidling, Københavns Universitet

Et antal pædagoger er blevet interviewet om deres 'følelsesarbejde', dvs. hvilke følelser de lægger vægt på, hvordan de arbejder med dem, hvilke følelsesstilstande og -kulturer som prioriteres i hverdagen, og hvad der blandt andet opleves som selvfølgelig, vanskeligt eller uønsket. Artiklen belyser, hvordan pædagoger, der arbejder med mennesker med psykiske og fysiske handicap, tilskriver følelsesmæssige forhold betydning.

Jeg har tidligere undersøgt følelsers betydning inden for daginstitutionsområdet (Andersen 2018a) og som en teoretisk udfordring (Andersen 2018b). Denne artikel ligger i forlængelse af disse arbejder. Den indgår i et større projekt, der undersøger, hvordan følelser praktiseres inden for pædagogik, og hvordan teori om dette kan styrkes. Følelser er et område, der inden for

de senere år har tiltrukket sig større bevågenhed i samfundet og inden for forskningen (fx Massumi 2002; Gregg & Seigworth 2010; Wetherell 2012). Specielt inden for samfundsforskningen er interessen øget, også i Danmark (fx Bo & Jacobsen 2015; Knudsen & Stage 2016). I pædagogiske sammenhænge er følelser især blevet forklaret som psykologiske fænomener (fx Bowlby 1994; Goleman 1997; Pekrun & Linnenbrink-Garcia 2014), men der er gradvist opstået større interesse for samfundsteoretiske perspektiver i pædagogisk forskning (fx Gulløv 2016; Monrad 2016; Pedersen & Laursen 2016). Den nyere politiske og teknologiske udvikling giver øgede muligheder for aktivt at styre mennesker gennem følelsereguleringer (OECD 2015; Williamson 2017), hvilket yderligere bidrager til at gøre følelser i pædagogikken til et vigtigt og aktuelt tema. Den teoretiske forståelse af

En enkelt følelse vil sjældent stå alene, men vil være sammenfiltret med andre og indgå i vigtige mønstre, ligesom følelsesmønstre ofte kan være modsætningsfyldte eller præget af ambivalens.

følelser og deres betydning inden for det pædagogiske område befinder sig dog fortsat i en tidlig fase.

Teori om følelsesmæssig praksis

Den engelske samfundsforsker Wetherell (2012) har forsøgt at skabe en form for overblik over teoriudkast om følelser. Hun er kritisk over for mange af dem og argumenterer på denne baggrund for at prioritere en eklektisk tilgang. Hun betragter følelser som praksis og foreslår betegnelsen 'affective practice', der betoner bevægelser og mønstre, der ændrer sig (Wetherell 2012, s. 23). En følelse betegnes som "en relation til andre, som en reaktion på en situation og på verden. En følelse er frem for alt et relationelt mønster, og som sådan, vil jeg sige, bliver det automatisk distribueret og udbredt sig over det psykosociale område. Følelser ejes aldrig fuldt ud, de er altid sammen-

blandede og samvirkende. Hvis det er rigtigt, at det er sådan, så forekommer det mig, at 'følelsesmæssig praksis' er den 'mindste' eller mest konsistente analyseenhed, der er mulig at skabe, inden for samfundsvidenskaberne" (ibid., s. 24). Wetherell argumenterer for, at følelser repræsenterer et omfattende og komplekst område, og at det ikke er hensigtsmæssigt kun at prioritere nogle få udvalgte teorier. Hverken affektteorier (som fx Massumis) eller overvejende psykologisk inspirerede teorier, hvor der eksempelvis arbejdes med et antal faste grundfølelser som glæde, tiltro, frygt, overraskelse, sorg, afsky, vrede og årvågenhed (Andersen, Hansen & Varming 2012, s. 169), er tilstrækkelige. En enkelt følelse vil sjældent stå alene, men vil være sammenfiltret med andre og indgå i vigtige mønstre, ligesom følelsesmønstre ofte kan være modsætningsfyldte

eller præget af ambivalens. Ifølge Wetherell kan følelsesmønstre være nye, men kan også rumme gentagelser, plagiater eller variationer over tidligere følelsespraksisser. Nogle af dem kan formuleres sprogligt, men ikke alle. De hænger ofte sammen med kropslige udtryk og fornemmelser. Wetherell peger på, at afgrænsningen af følelser som praksis giver mulighed for at knytte dem til allerede kendte og udbredte praksisorienterede sociologiske teoritraditioner, fx Bourdieus begreber felt, habitus, kropsliggjorte dispositioner, kulturel kapital og sociale distinktioner (Bourdieu 2007; Wetherell 2012, s. 105-108)¹.

Pædagogisk arbejde

Pædagoger arbejder med at konstruere, vedligeholde og rekonstruere pædagogiske tableauer og rutiner, der menes at kunne fremme ønskede

Store dele af hverdagens handlinger er opbygget med henblik på **at skabe, forebygge og justere affektive tilstande, konkrete følelser og mere varige stemninger.**

påvirkninger, samspil og udviklinger. I dagligt samspil aflæser og forudsiger pædagoger det komplekse sociale spil og påvirker det gennem forskelligartede virkemidler, fx stemme, blik, mimik, gestik og kropslige handlinger. Pædagoger fortolker og søger at forstå andre, sig selv og relationerne imellem alle parter, dvs. fornemmer mønstrene, karaktererne, nuancerne og graderne af involvering, viljer og sårbarheder – ud fra såvel egne allerede akkumulerede erfaringsmønstre som aktuelle situationer og tilstande. Pædagoger vurderer, hvad der direkte eller indirekte skal give anledning til aktiviteter og handlinger, på hvilke måder, hvad der skal følges diskret, antydes eller tydeligt ekspliciteres, og hvad det afstedkommer i forhold til det øvrige samspil. Pædagoger aflæser, fortolker og medvirker til at regulere, dosere og håndtere følelsesmæssige, stemningsmæssige og affektive udtryk og spændinger i de sociale samspil, fortolker og vurderer, hvordan de konkret skal monitoreres, moduleres, tydeliggøres, reflekteres

og begrebsættes, evt. kollektivt og/eller individuelt påtales eller korrigeres i styrke, udbredelse og kvalitet. Store dele af hverdagens handlinger er opbygget med henblik på at skabe, forebygge og justere affektive tilstande, konkrete følelser og mere varige stemninger. Pædagoger beskæftiger sig med børn, unge og voksne, som de dagligt møder på arbejdet. Samtidig har de egne erfaringer fra at have været børn og unge. Mange pædagoger har også selv børn og har fungeret som forældre. Alle disse erfaringer er foretaget ud fra væsensforskellige positioner og kontekster, ud fra forskellige magt- og dominansforhold, resulterende i forskellige former for oplevelser og vurderinger. Følelser i pædagogisk arbejde baserer sig således ikke alene på erfaringer fra den aktuelle kontekst, men også fra tidligere levede sammenhænge, hvor pædagoger selv har været børn og dermed været i den domineredes position, og fra andre sammenhænge som forældre og dermed i en mere dominerende position. Der knytter sig følelsesmæssige indtryk

og erfaringer til disse forskellige positioner og kontekster, som kun i begrænset udstrækning kan forventes sprogliggjort. Snarere skal de forstås som kropsligt lagrede sansninger, fornemmelser og erfaringer, komplekse mønstre og sammenhænge, lejlighedsvis modstridende eller ambivalente.

Kontekst

Følelser skabes i relation til de sociale sammenhænge. Derfor beskrives nogle af de karakteristika, der præger den del af det større socialpædagogiske område, som de interviewede pædagoger arbejder inden for. Pædagogerne arbejder med mennesker, som bl.a. har det til fælles, at de på mange måder lever afsondret fra det øvrige samfund, især i forhold til arbejdsmarkedet og traditionelle former for familieliv. Pædagogerne arbejder i beboernes hjem. Beboerne bor sammen med eller ved siden af andre mennesker med handicap. En del af dem opholder sig i dagtimerne i sammenhænge, hvor de indgår i beskæftigelses- eller arbejdslignende aktiviteter.

Et andet forhold vedrører, at mennesker med fysisk og psykisk handicap i hverdagen skal betragtes som beboere eller borgere og ikke, som det tidligere har været tilfældet, benævnes ud fra deres handicap, fx at være 'autister'. Alligevel bliver de fortsat i større eller mindre grad kategoriseret og/eller diagnosticeret i kraft af deres 'handicap'. De defineres bl.a. ud fra vanskeligheder i forhold til at kunne kommunikere med andre mennesker og omverdenen på 'normal' vis. Mulighederne for verbalt-sproglig kommunikation er i mange tilfælde begrænsede, og alternative kommunikationsformer bliver søgt udformet og tilpasset individuelt.

For det tredje udgør pædagoger inden for dette socialpædagogiske område kun en enkelt faggruppe blandt flere. Andre faggrupper er fx social- og sundhedsarbejdere og fysioterapeuter. På den ene side kan det styrke bevidstheden om egen faggruppes formåen og dermed skabe muligheder for identifikation med kolleger, på den anden side kan det (også) give anledning til konkurrencebetonede og konfliktskabende sammenligninger, grænsedragninger, kampe om ansvar og indflydelse. Ved at pege på disse tre forhold understreges det, at pædagogerne arbejder inden for bestemte strukturer, dvs. de har fælles betingelser, som influerer på de muligheder, de har for individuelt at udforme og praktisere deres arbejde, herunder deres følelsesarbejde.

Fremgangsmåde

Der er gennemført syv interview med otte uddannede pædagoger, nærmere bestemt seks enkeltinterview og et topersoners interview (i alt fem kvinder og tre mænd) i sommeren 2017². Pædagogerne arbejder på forskellige

afdelinger på to tilfældigt udvalgte store institutioner, der både rummer bosteder og dagtilbud for mennesker med fysiske og psykiske handicap. Pædagogerne har på baggrund af et opslag henvendt sig på baggrund af interesse for forskningsprojektet. De interviewede har for det meste ganske lang erfaring, de har arbejdet inden for området imellem tre og sytten år, dvs. at de fleste har et både bredt og dybtgående kendskab til pædagogisk følelsesarbejde. Der er blevet anvendt en spørgeguide, som er blevet lettere revideret og udviklet fra det ene interview til det andet på baggrund af de gjorte erfaringer. Interviewene er blevet transskriberet og meningskondenseret. Efterfølgende er der fremanalyseret en række af de temaer, som har været berørt i flere eller alle interview. Der er blevet lagt vægt på at gengive pædagogernes sproglige formuleringer og i øvrigt være loyal over for deres meningskonstruktioner. Og nu til temaerne.

Er det legitimt at tale om følelser?

Pædagogerne beskriver, at der indgår følelser i stort set alt pædagogisk arbejde, og at man hverken kan undgå dem eller unddrage sig dem. På den ene side benytter de følelser i hverdagens arbejde, men det er på den anden side sjældent, at der tales om dem kollegialt. Det siges, at "når man arbejder med relationer, bliver man også nødt til at have sine følelser med i en eller anden grad". Men især i et ledelsesperspektiv betragtes følelser tilsyneladende som noget negativt, der ikke er legitimt, men står i kontrast til et ideal om at være rationel og professionel. Frem for at diskutere om at være for eller imod at tale om følelser på arbejdet vil flere af pædagogerne hellere skelne

imellem relevante og ikke-relevante/uønskede følelser, forstået på den måde at der indgår følelser i alt pædagogisk arbejde, som man bør kunne tale om, men at der er nogle følelser, som man ikke bør drøfte, når man er på arbejde, og det er dem, der omhandler pædagogernes private liv. En pædagog sammenfatter det sådan: "Ledelsen taler om, at man skal skille sine følelser fra arbejdet, men jeg tænker mere og mere, at det er noget vrøvl, for det kan man ikke. Der hvor man skal skille noget ad, er i forhold til, når man snakker privat på arbejdet, det er der, man bør holde følelserne borte".

En del af pædagogerne undrer sig i øvrigt over, at der ikke er traditioner for at tale om følelser på arbejdet, når de finder det vigtigt at gøre det. Det kan virke, som om de først kommer til at tænke på det i selve interviewsituationen. Det er et forbehold, som i sig selv kan tolkes som udtryk for følelsers perifere italesættelse.

Glæde

Noget af det, som de interviewede er ganske enige om, er, at det er vigtigt at arbejde for, at beboerne er glade. Pædagogerne taler om, at de bevidst arbejder med selv at være glade og lave sjov³, "jeg bruger glæde meget, jeg smiler meget og griner sammen med beboerne, det kan også være at gøre noget skævt, sige noget sjovt eller have det sjovt" fortæller en pædagog. Modsat skal der ikke være for meget af det, som kaldes 'bekymrings snakke', der hvor beboerne opholder sig, for dem har de vanskeligt ved at forstå. En pædagog siger, at det i realiteten nok er sådan, at man bliver nødt til at vise glæde på arbejdet, for "beboerne forstår ikke, hvis man siger, at man ikke er frisk og frejdig i dag".

Der er pædagoger, der fremhæver, at der er meget glæde knyttet til arbejdet og samværet med beboerne, "der er enormt meget livsglæde i den her gruppe, mange beboere viser glæde over, at man er der for dem, og der er mange små ting, man kan glæde sig over". Glæde knyttes til, at det ofte opleves som positivt, når et eller andet lykkes, fx at en beboer husker og overholder en aftale, som førhen ofte er blevet glemt. At vise glæde over at møde en beboer, når man kommer på arbejde, "er en vigtig måde at skabe en åbning på", man kan fx sige, at "det er dejligt at se dig". Nogle pædagoger fremhæver også brug af humor som vigtigt i samværet med beboerne, for den kan være med til at skabe, forandre eller løfte en stemning.

Stemninger, følelser og affekter

Hvordan kan vi skelne imellem stemninger, følelser og affekter? Katzenelson (2018) definerer følelser som "sindstilstande, der vedrører en situations eller en forestillings personlige betydning for et menneske". Med stemninger tænkes der på mere langvarige følellestilstande, dvs. tilstande, der ikke opstår og forsvinder så hurtigt, som momentant opståede følelser kan gøre det. Hvor følelser og stemninger ofte har et bestemt tema, fx at være ked af det eller trist til mode, henviser affekter til den omstændighed, at man overhovedet påvirkes og kan påvirke andre, uanset tema og indhold. De her interviewede pædagoger anvender dog ikke betegnelsen affekter i denne betydning, men der nævnes derimod et eksempel på "en beboer, der går i affekt". Ordet affekt "kommer af latin affectus, afledt af affice 'bevæge, gøre indtryk på'" (Engelsted 2018) og synes af denne pædagog nærmere anvendt i betydningen "en kraftig følellestilstand

forårsaget af en ydre situation, af positiv eller negativ art, fx overstrømmende glæde, vrede, frygt" (ibid.)⁴. Når pædagoger aflæser og påvirker beboerne, foregår det både i kraft af følelser, stemninger og affekter, og ofte vil grænserne imellem dem være uklare. Alligevel kan sondringerne medvirke til at nuancere forståelsen af følelsesmæssige forhold, udtryk og reguleringer – at de fungerer på flere niveauer. Stemninger tillægges stor betydning af pædagogerne, dels at man løbende fornemmer eller aflæser eksisterende stemninger, dels at man søger at påvirke dem på bestemte måder. En pædagog siger, at "man skal vejlede stemningen, allerede når man begynder om morgenen, alt afhængig af de enkelte beboere og deres humør, og allerede der starter man jo med at vise omsorg". Hun fortæller også, at det ikke kun er pædagogerne, der aflæser stemninger, for mange af beboerne "har livserfaring i at aflæse følelser", fordi de har indgået i mange forskellige institutionelle sammenhænge og relationer, "de lærer rigtig meget at fornemme på os personaler, hvor vi er henne sindsmeæssigt". Der er blandt pædagogerne enighed om, at beboerne er meget opmærksomme på de følelsesmæssige stemninger, som man som medarbejder medvirker til at skabe og vedligeholde. Man skal derfor altid være opmærksom på at bidrage til positive stemninger og ikke give anledning til usikkerhed, utryghed og i værste tilfælde skræk blandt beboerne, siges det.

Fornemmelser for og aflæsning af stemninger er således vigtige. Aktivt at påvirke og regulere stemninger og affekter har også stor betydning, fx om man konkret skal regulere her og nu, og hvordan man i givet fald skal gøre det, er

en konstant overvejelse og mulighed for pædagogerne, men det er langt fra alle overvejelserne, der får handle-mæssige udtryk: "du skal hele tiden være forud, hver eneste dag er der ting, du skal være på forkant med. Fordi du ved, at der er beboere, der kræver bestemte ting. Så der skal du vide, hvis han begynder at reagere på den måde, så er det, fordi han nok vil dét, og så skal jeg gøre sådan. Eller hvis jeg gør sådan, så dæmper det konflikten, eller han bliver måske glad igen". Pædagogen skal således være agtpågivende, registrere og skabe analytisk distance, samtidig med at det forventes, at der skabes socialt nær-vær og mulighed for at opretholde en tilstrækkelig tillid til beboere og kolleger. Det kan også opleves nødvendigt at regulere en beboers følellestilstand direkte: "det kan være vigtigt at lægge låg på beboernes følelser af tristhed, og når de er kede af det, for de kan ikke altid stoppe sig selv, så kan man blive nødt til at sige, prøv at høre her, stop så med at græde. Lige nu! Ellers er det, som om de ikke lytter. Hvis du går hen og trøster dem og siger, at det er også trist, så ryger de bare helt ned i hullet. Beboerne skal selvfølgelig have lov at være kede af det, hvis der er grund til det, hvis der fx er en pårørende, der er død, så skal vi snakke om det, men så kan vi godt vende det lidt om, hvad kan vi fx snakke om af sjove minder, så vi igen kan få et lille smil på læben".

Kropslighed, kys og kram

Aflæsning og regulering af stemninger og affekter kan, som ovenstående eksempel viser, resultere i verbale opfordringer, men fungerer i øvrigt i høj grad gennem kropslige udtryk og fortolkninger⁵. En pædagog formulerer det sådan, at "vi ikke går rundt og taler følelser

Især i et ledelsesperspektiv betragtes følelser tilsyneladende som noget negativt, **der ikke er legitimt, men står i kontrast til et ideal om at være rationel og professionel.**

hele tiden, men man bruger følelserne hele tiden, fx ved at holde beboerne i hånden, vise dem omsorg eller røre ved dem, kramme dem, give dem et klap på skulderen, man skal prøve sig frem". Den kropslige kontakt mellem personale og beboere, dens karakter og omfang er noget, som diskuteres indbyrdes blandt medarbejderne. Alle interviewede forholder sig positivt til, at beboere og medarbejdere krammer hinanden. Der er nogle, der ikke sætter regler eller har faste grænser for krammeri, andre accepterer krammere fra beboerne, men tager aldrig eller sjældent selv initiativ til at kramme beboerne. En pædagog formulerer det sådan: "man kan også sige til en beboer, at du har fået et kram i dag, da jeg kom, så nu skal vi ikke kramme mere i dag, eller nu krammer vi senere". Den samme pædagog tilføjer, at det er meget individuelt. Det kan også afhænge af, for hvis skyld der krammes og kyskes: "jeg har tidligere været et sted, hvor medarbejderne havde travlt med at kysse og kramme, fordi de skulle vise, hvor joviale og varme de var".

Der er ikke den samme brede accept af at kysse beboerne, eller lade sig kysse af dem, som gælder for krammeriet. At kysse repræsenterer en mere kompleks problematik, der omhandler, hvor og hvordan man som medarbejder opfatter grænserne imellem arbejde og privatliv. Især de mest erfarne medarbejdere lægger vægt på at kunne trække disse grænser tydeligt op og dermed kunne afgrænse sig fra arbejdsstedets følelsesarbejde. Ellers kan man kun vanskeligt stå for arbejdspresset på længere sigt, for man udfordres hele tiden på sine følelser, fortæller de.

Følelser, der skaber eller svækker energi

Ud fra et mere principielt perspektiv taler nogle af pædagogerne om, at man kan opleve, at bestemte følelser styrker den energi, der skabes i relation til arbejdet. Det sker, når noget opleves positivt, og især når noget lykkes. Det ligger i forlængelse af det tidligere beskrevne om glædens betydning. Arbejdet kan, når det opleves positivt, skabe ny energi, modsat når man oplever, at det ikke

lykkes, så kan det opleves, "som om man drænes for energi", som det formuleres. Der peges således på en dynamisk effekt i arbejdet med følelser. Det er ikke mindst relevant i forbindelse med medarbejdere, som oplever arbejdet som en belastning, hvor de gradvist ikke (længere) orker det, og hvor de føler sig udtømte og måske også magtesløse. Det kan muligvis handle om nogle pædagogers vanskeligheder ved at etablere et passende forventningsniveau i dagligdagen. Modsat pædagoger, der oplever følelsers positive dynamiske effekter, og som taler om, at vellykket arbejde med bestemte følelser åbner op for opmærksomhed på andre følelser. Man kan tale om en form for energikæder og interaktionsritualer (jf. den amerikanske sociolog Collins⁶) i forhold til at håndtere følelser i arbejdet. En pædagog sammenfatter det sådan: "Noget af det, som dræner én for energi, er når en beboer har en 'dårlig periode', hvor det er mig, der fuldstændig skal have styr på tingene, og mig, der træffer alle beslutningerne, der skal jeg virkelig være så firkantet,

Vrede er en følelse, som alle interviewede vedkender sig eksistensen af, men der er delte meninger, om det er en legitim følelse.

men det er hårdt at være så firkantet og hele tiden på vagt, fordi beboeren samtidig er så udadreagerende, der giver jeg personlighedsmæssigt så meget af mig selv, så når jeg kommer hjem, skal jeg have lov til at koble helt af i en times tid". Modsat fortæller hun, at "succeser smitter og giver energi tilbage, når en beboer fx overholder en aftale og selv bliver stolt over at have gjort det, og hvor mit arbejde med at få beboeren til selv at tage ansvar lykkes. Det giver glæde og energi." En anden pædagog taler modsat om at være sårbar: "Der er stor sårbarhed i arbejdet, på den ene side meget glæde, stolthed og succeser, på den anden side når vi bliver ramt af noget, der ikke lykkes, eller beboere, der har det svært".

Følelser, der opleves som positive og nødvendige

Af følelser, der opleves som positive og nødvendige, nævnes – ud over den tidligere omtalte 'glæde' – tryghed, tillid og empati. Beboernes relationer til medarbejderne betragtes som centrale og afgørende for deres udvikling og trivsel, især at de oplever tilstrækkelig tryghed

og tillid⁷. Det nævnes, at beboernes kontakt med deres familier i mange tilfælde er begrænset, og at omsorg og relationer derfor primært bliver varetaget af personalet. Samtidig beskrives det, at beboerne kan have vanskeligt ved at forstå og overskue, hvad der skal ske i hverdagen, hvorfor tryghed og tillid til medarbejderne er ekstra vigtigt. Fx skal en beboer have ganske stor tillid til en pædagog, før det kan lykkes at få forberedt og gennemført et tandlægebesej, fortælles det. Empati, dvs. at kunne leve sig ind i beboernes perspektiver og opfattelser af tilværelsen, beskrives også som afgørende for arbejdet, og "hvis man ikke har empatien, eller forståelsen, fornemmelsen for de mennesker, man arbejder med, så tror jeg, det bliver meget svært. Empati er vigtig, fordi vi hjælper beboerne i alle situationer og med alt". Det opleves som positivt, når det lykkes at indleve sig i beboernes perspektiver, når man oplever at kunne forstå dem, hvad de tænker, føler og gerne vil. Og det bemærkes, når kolleger har vanskeligt ved det.⁸

Følelser, der betragtes som vanskelige eller forkerte

Det kan nemlig være vanskeligt altid at kunne leve sig ind i beboernes tanker og følelser. Det er i mange situationer vanskeligt at forstå beboere, "der kræver alternativ kommunikation, for hver enkelt beboer har næsten sit eget sprog, og det kan være frustrerende at skulle lære sig det som medarbejder". Og man får ikke altid lov til at hjælpe, "man skal nogle gange bejle til beboerne for at hjælpe dem, man skal arbejde pædagogisk for overhovedet at få lov til at hjælpe". Både det individuelle sprog og arbejdet med at få lov til at hjælpe og yde omsorg forudsætter stor tålmodighed, og i nogle tilfælde opleves det, som om man ikke slår til, fordi kommunikationen og indlevelsen ikke altid lykkes. Ud over oplevelsen af utilstrækkelighed, som det kan give anledning til, nævnes det også, at man kan blive irriteret på beboere og kolleger, når kommunikationen bliver for vanskelig, og kravet om empati bliver for omfattende. Der er endvidere pædagoger, der beskriver, at de synes, at beboerne ofte har vanskeligt ved at udvise empati over for hinanden,

og at det kan være svært for pædagogerne at acceptere og håndtere dette. Følelser som kærlighed og/eller at holde af beboerne var allerede før interviewene gennemførtes i flere tilfælde blevet drøftet kollegialt. Pædagogerne udtrykker her, at de (i større eller mindre grad) holder af beboerne, dvs. at de i udgangspunktet vedkender sig en positiv følelsesmæssig relation til dem. I nogle tilfælde kan pædagoger have det vanskeligt med bestemte beboere, og her vil der ofte være mulighed for, at de efter aftale kan overlade relationerne og ansvaret til andre medarbejdere i kortere eller længere perioder.

Men hvor meget og hvordan kan, skal og må man holde af beboerne? Nogle pædagoger fortæller, at de "holder virkelig meget af dem og frygter at ville savne dem, hvis de dør". Andre pædagoger taler decideret om kærlighed, mens andre igen foretrækker at reservere kærlighedsbegrebet til private og familiemæssige relationer: "Jeg har grænsen, hvor en beboer siger, for pokker, jeg elsker dig. Altså lige det ord, elsker, det har jeg aldrig sagt ude på arbejdet, det er noget, man siger til manden og familien, det er uprofessionelt at bruge i forbindelse med arbejdet". I tilfælde hvor kærlighedsbegrebet alligevel anvendes af pædagoger, fortælles det, at det vedrører et tabuiseret forhold, hvilket i sig selv medvirker til, at det bliver yderligere vanskeligt mere præcist at beskrive dets udbredelse og betydning, "at holde meget af nogle beboere, det skal man nok ikke luften for meget, så kan nogle godt tænke, at det handler om dine egne behov, eller du tror måske, du ejer vedkommende, og der kan også komme noget jalousi ind". En anden pædagog siger, at man også kan "blive for glad for en beboer, så er det godt at skifte teams,

så man ikke risikerer at blive for privat med borgeren". Sidstnævnte forbindes med at kunne være eller udvikle sig til en uheldig form for magtudøvelse.

Følelser, der mest betragtes som uønskede

Det fortælles, at der "findes masser af jalousi, og det er ikke en god følelse, den er bundet til misundelse, mindreværd og afmagt". Jalousi og misundelse kan rette sig imod medarbejdere, som tilsyneladende bedre lykkes i arbejdet end andre, som ikke oplever at kunne slå til i samme udstrækning, dvs. jalousi og misundelse betragtes som affødt af oplevelser af afmagt. Der nævnes også "kolleger, der knytter sig rigtig meget til en beboer, så meget at de tager ejerskab til beboeren, og ikke selv kan se, hvad der sker". Det betyder, at der så kun anlægges et enkelt perspektiv på beboeren i hele personalegruppen, og hvor "man gør beboeren afhængig af den pågældende pædagog". Det kan både skabe irritation og jalousi m.v. fra kollegernes side. Som tidligere nævnt er det også vanskeligt for pædagogerne at tolerere nogle af de følelser, som beboerne udviser over for hinanden. Her gives der især eksempler på, at beboerne ikke betragtes som særlig empatiske over for hinanden, og de opleves som lejlighedsvis "nidkære og egoistiske".

Vrede er en følelse, som alle interviewede vedkender sig eksistensen af, men der er delte meninger, om det er en legitim følelse. For nogle pædagoger hører vrede slet ikke hjemme i pædagogisk arbejde, "det er ikke okay at blive vred, det er en forkert følelse. Men du kan godt blive bestemt, altså sige ved du hvad, mester, hertil kan jeg gå". En anden mener, at "man skal bruge vrede

professionelt, det må ikke handle om personlige ting, og beboerne skal kunne forstå den. Man skal også kunne sige undskyld, hvis man forløber sig. Og hvis man går ofte og er vred og skælder ud, så kunne det være, at man skal begynde at overveje, om det er noget andet galt. Vreden, man bruger, skal være konstruktiv på en eller anden måde". En tredje pædagog siger, at "man kan godt blive vred på en borger, fordi nogle gange er de lidt egoistiske, når flere fx står og hiver i én på samme tid, og man bliver presset. Men det må ikke gå over til at blive noget grimt eller noget magt".⁹

Afgrænsninger

Jeg har i denne artikel forholdt mig til, hvordan pædagogerne selv fremstiller deres forståelse af følelsesmæssige forhold, og hvordan de fortæller, at de håndterer dem i praktisk pædagogisk arbejde. Jeg har ikke i denne sammenhæng analyseret materiale, der herudover belyser, hvordan hverdagspraksis konkret udspiller sig, således som det kunne have været muligt igennem fx observationer eller feltstudier. Endvidere har jeg fokuseret på de kulturelle normer og forventninger, som præger institutionerne, men ikke i denne sammenhæng systematisk reflekteret dem i et større samfundsmæssigt perspektiv, fx hvordan mennesker med psykiske og fysiske handicap generelt betragtes, hvilke følelsesmæssige processer det igangsætter at omgås mennesker med handicap, og hvordan historiske perspektiver her kunne bidrage til forståelsen.

Afslutning

I det foregående er der i noteform blevet peget på en række især sociologiske teorier, bl.a. Elias, Scheff, Clark og Col-

Den affektive analysestrategi består i at kode det empiriske materiale efter **kategorier, der belyser affektive dele af styringspraksisser.**

lins med henblik på at begrebsliggøre og perspektivere de fremanalyserede temaer. De udgør langt fra en samlet og konsistent teoridannelse (jf. i øvrigt Wetherell 2012), men skal forstås som traditioner, der skal arbejdes videre med. Inddrages yderligere en sociolog, nemlig Hochschild (1983, 2011) og hendes skelnen imellem overfladiske og dybe følelser fra analyser af markeds-gjort følelsesarbejde, henviser pædagogernes svar til begge niveauer. Ved at mobilisere de overfladiske følelser tilgodeses for det meste, hvad der skal til for at få hverdagen til at fungere, at få hverdagens rollespil til at virke, kunne man med Goffman (2014) sige, og sikre beboerne (og pædagogerne) imod for store negative følelsesudladninger og stemninger. Pædagoger, der af forskellige grunde lejlighedsvis eller mere permanent mobiliserer dybe følelser, udtrykker en høj grad af involvering, men synes samtidig at risikere dels at 'fortabe sig' i arbejdets relationer, dels at overskride et kollektivt ideal om at være professionel igennem at afgrænse sig, samt mere konkret at stå i fare for at blive betragtet som en kollega, der

udvikler såkaldte ejerskabs-fornemmelser over for beboere. Disse, men også andre forhold, kan resultere i, at der pædagogerne imellem kan udvikle sig følelser eller stemninger af misundelse og jalousi. Det er generelt vanskeligt alene igennem sproget at formulere sig klart om følelser, og hvordan de håndteres. Dels udtrykker følelsesmæssige forhold sig i vidt omfang gennem sansninger og fornemmelser, dvs. de opleves og kommunikeres kropsligt, og i mange tilfælde uden at vi har præcise ord og begreber for dem, og de er kun i begrænset omfang bevidste. Ord som følelser, affekter, stemninger, emotioner m.v. defineres forskelligt inden for forskellige teoritraditioner, og engelske og danske betegnelser er i mange tilfælde vanskelige at oversætte direkte. Dels er følelsesmæssige forhold indlejrede i større kognitive og sociale sammenhænge, der gør det vanskeligt og indimellem misvisende at isolere dem fra disse. De er sammenfiltrede med alle mulige (andre) forhold, ofte flygtige og hurtigt foranderlige. At det er kompliceret at tale om følelser,

viser sig også i interviewene. De interviewede svarer ofte lettere afprøvende, og de vender ofte tilbage til tidligere indkredsninger. Det er ganske forståeligt på baggrund af, at følelser som sagt kun til en vis grad kan forventes sprogliggjort. Hertil kommer, at de følelser, der er blevet undersøgt i denne artikel, udspiller sig inden for institutionskulturelle sammenhænge, der i sig selv kan have tendens til at fremtræde som selvfølgelige (Bloch 2013; Andersen 2017). Det betyder, at man kan tale om institutionelle følelseskulturer, dvs. historisk og kontekstbundne forventninger til, hvordan man umiddelbart skal handle og udtrykke sig. Interviewene viser, at der eksisterer en relativt høj grad af enighed om indholdet i en sådan kultur. Der er ganske vist vigtige individuelle forskelle mellem pædagogerne, som ikke er blevet systematisk beskrevet i denne artikel, men dels kan alle formulere sig om de samme temaer, dels ligger beskrivelser og vurderinger sjældent særlig langt fra hinanden. Pædagogerne kan godt være uenige, men er ofte rimeligt enige om, hvilke forhold de finder det

vigtigt at være uenige om. Pædagogerne forholder sig til hele spektret af både affekter, følelser og stemninger, oftest dog uden at det er vigtigt for dem at tale om forskellene imellem dem. Affekter, når de er opmærksomme på følelsesintensiteter, og hvordan følelser kropsligt kommunikeres, herunder når de (truer med) at komme ud af kontrol; følelser, når

de fortolker, hvilke specifikke sindstilstande der driver beboerne i retning af bestemte handlinger, samt hvordan de kan påvirkes; og stemninger, når pædagogerne løbende aflæser de dominerende, længerevarende følelsesmæssige og sociale mønstre i den samlede kontekst, og hvordan beboerne aflæser personalets stemninger og følelser. ◆

REFERENCER

- Andersen, P.Ø. (2017). Institutioner og institutionalisering. I: Andersen, P.Ø. & Ellegaard, T. (red.). *Klassisk og moderne pædagogisk teori*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Andersen, P.Ø. (2018a). *Følelser og pædagogik – i samfundsteoretisk perspektiv*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Andersen, P.Ø. (2018b). Pædagogik og følelser – teoretiske refleksioner. *Tidsskrift for Professionsstudier*, 27.
- Andersen, P.Ø., Hansen, M. & Varming, O. (2012). *Psykologisk-pædagogisk ordbog*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Bloch, C. (2013). Følelser. Skam, skyld, solidaritet og medfølelse i interaktion og organisation. I: Jacobsen, M.H., Laursen, E. & Olsen, J.B. (red.). *Socialpsykologi. En grundbog til et fag*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Bo, I.G. & Jacobsen, M.H. (red.) (2015). *Følelsernes sociologi*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Bourdieu, P. (2000). *Pascalian Meditations*. Cambridge: Polity Press.
- Bowlby, J. (1994). *En sikker base*. Frederiksberg: Det lille Forlag.
- Clark, C. (1997). *Misery and Company. Sympathy in Everyday Life*. Chicago: Chicago University Press.
- Collins, R. (2004). *Interaction Ritual Chains*. Princeton: Princeton University Press.
- Dahlgren, L. & Starrin, B. (2004). *Emotioner, vardagsliv och samhälle*. Lund: Liber.
- Elias, N. (1939/1982). *The Civilising Proces*. Oxford: Blackwell.
- Engdahl, E. & Jacobsen, M.H. (2014). Emotionssociologi. I: Jacobsen, M.H. & Kristiansen, S. (red.). *Hverdagslivet. Sociologer om det upåagtede* (2. udg.). København: Hans Reitzels Forlag.

REFERENCER – FORTSAT

Engelsted, N. (2018). Affekt. I: *Den Store Danske*, Gyldendal. Hentet 13. november fra <http://denstoredanske.dk/index.php?sideId=33449>.

Gilje, N. (2016). Moods and emotions. I: Frykman, J. & Frykman, M.P. (red.). *Sensitive objects. Affect and material culture*. Lund: Nordic Academic Press.

Goffman, E. (2014). *Hverdagslivets rollespil*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.

Goleman, D. (1997). *Følelsernes intelligens*. København: Borgen.

Gregg, M. & Seigworth, G.J. (red.) (2010). *The Affect Theory Reader*. Durham: Duke University Press.

Gulløv, E. (2016). Følelshåndtering i et socialhistorisk perspektiv. *Dansk Sociologi*, 27 (3/4): 177-189.

Hochschild, A. (1983). *The Managed Heart*. Berkeley: University of California Press.

Hochschild, A. (2011). Emotional Life on the Market Frontier. *Annual Review of Sociology*, 37: 21-33.

Katzenelson, B. (2018). Følelser. I: *Den Store Danske*, Gyldendal. Hentet 31. august 2018 fra <http://denstoredanske.dk/index.php?sideId=81395>.

Knudsen, B.T. & Stage, C. (2016). Affektteori. I: Schiermer, B. (red.). *Kulturteori og kultursociologi*. København: Hans Reitzels Forlag.

Massumi, B. (2002). *Parables for the virtual. Movement, affect, sensation*. Durham, NC: Duke University Press.

Monrad, M. (2016). Kollegialt følelsesarbejde på plejehjem og i daginstitutioner. *Dansk Sociologi*, 27 (3/4): 65-82.

Müller, B. (2013). Sozialpädagogik als Körperarbeit. I: Bilstein, J. & Brumlik, M. (red.). *Die Bildung des Körpers*. Weinheim & Basel: Beltz Juventa.

OECD (2015). *Skills for Social Progress. The power of social and emotional skills*. Paris: OECD.

Pedersen, O. & Laursen, J. (2016). "Stop – ro på – tænk!" Normativitet og selvkontrol i statens arbejde med børn og indsatte. *Dansk Sociologi*, 27 (3/4): 41-62.

Pekrun, R. & Linnenbrink-Garcia, L. (2014). *International Handbook of Emotions in Education*. New York & London: Routledge.

Scheff, T.J. (1990). *Microsociology. Discourse, Emotion and Social Structure*. Cambridge: Cambridge University Press.

Wetherell, M. (2012). *Affect and Emotion. A new social science understanding*. London: Sage.

Williamson, B. (2017). *Big Data in Education. The digital future of learning, policy and practice*. London: Sage.

Wulf, C. (2013). Der mimetische und performative Charakter von Gesten. I: Bilstein, J. & Brumlik, M. (red.). *Die Bildung des Körpers*. Weinheim & Basel: Beltz Juventa.

SLUTNOTER

¹ En række andre forskere, herunder Illouz, Gilon & Shackak (2015) og Reay (2015), har medvirket til at åbne Bourdieus teori, så affektive forhold her kan få en mere klar placering. Sidstnævnte argumenterer for, at habitusbegrebet også rummer affektive dimensioner, som ud fra hendes læsninger af Bourdieus *Pascalian Meditations* (2000) henter inspiration i en række processer og begreber kendt fra bl.a. psykoanalytisk teori.

² Interviewene er blevet gennemført og transskriberet af stud.mag. Lea Stær Eskesen.

³ Allerede Spinoza (1632-1677) tildelte glæde en grundlæggende position i forhold til andre følelser (jf. Gilje 2016).

⁴ Engelsted (2018) tilføjer, at "affekt er forbundet med en fysiologisk alarmfunktion, der ledsages af en forøgelse af bl.a. puls, vejrtrækning, svedsekretion og adrenalinproduktion og kan opfattes som et primitivt handleberedskab".

⁵ Se fx Wulf (2013); Müller (2013) for uddybning af kropsfænomenologisk teori.

⁶ Den amerikanske sociolog Randall Collins anvender et begreb om interaktionsritualer. Det forstås som "den proces, hvormed deltagerne udvikler et fælles opmærksomhedsfokus og bliver bragt ind i hinandens kropslige mikrorhythmer og følelser." (Collins 2004, her citeret fra Engdahl & Jacobsen 2014, s. 401). Interaktionsritualer beskrives som i sig selv at skabe 'emotionel energi'. Den "skal forstås som en slags opstemthed, som indgyder tillid og tiltro til os selv og til andre samt øger vores motivation" (ibid.). Dahlgren & Starrin (2004, s. 63) tilføjer, at 'emotionel energi' også kan rumme kognitive dimensioner, og at den opsamlede emotionelle energi kan tages med fra tidligere til nye interaktionsritualer.

⁷ Andersen (2018a, s. 95-113).

⁸ Sociologen Candace Clark (1997) har udarbejdet en interessant teori, hvori hun beskriver, hvordan empati og sympati mellem mennesker fungerer som en økonomi. Hun mener, at sympati opbygges via forskellige trin, hvor det første er, at der etableres empati, dernæst at der opstår sympatifølelser, og endelig at sympatien kommer til udtryk. Samspelet reguleres som en form for regnskab af moralsk karakter. Der etableres en relation mellem en potentiel sympatigiver og en sympatimodtager, hvor sidstnævnte skal være lidende eller være i en underlegenhedsposition, der kan berettige, at førstnævnte kan føle sympati og udøve sympatihandlinger. Den, der modtager sympati, forventes at betale tilbage, fx ved at vise tegn på taknemlighed over for den, der i første omgang udtrykker sympatien. Der indgår således magt og afhængighed i sympatiudøvelse, og Clark beskriver det som en form for økonomi, en kulturel etikette, for, hvordan vi kan og ikke kan håndtere vores sympatikonto. Vi må hverken 'overinvestere' eller 'underinvestere' men investere tilpas.

⁹ Den amerikanske sociolog Thomas J. Scheff er kendt for sine studier af skam som en tabuiseret følelse og af den tætte sammenhæng mellem vrede og skam, bl.a. den såkaldte skam-vrede-spiral, hvor de to følelser i flere omgange kan forstærke hinanden (Scheff 1990). Norbert Elias (1939/1982) beskriver skamfølelsers historiske tilblivelse.